

DEYİMLER BAĞLAMINDA BAZI ORGAN ADLARININ TOPLUM DEĞERLERİYLE İLİŞKİSİ*

Hüseyin ÖZTÜRK**

ÖZET

Değerlerin ve deyimlerin kaynağı toplumun tecrübeleridir. Bu sebeple bu iki kavramın ilişkisi çok güçlüdür. Bu münasebetin köklerini dilin kadim zamanlardan bu yana yaşayan unsurlarında gözleyebiliriz. Dile ait temel söz varlığı, bu unsurları en iyi şekilde tespit edebileceğimiz alanlardan biridir. Organ adları, söz konusu temel sözvarlığına dâhil olduğu için insanlığın dile dair birikiminde önemli bir yer tutar. Bu sebeple organ adlarının deyimler içerisinde de oldukça geniş bir yeri vardır. Deyimler de uzun tecrübelerin sonrasında dil içerisinde belirli bir yer edinmiştir. Dilin bünyesinde gerçekleşen bu birliktelik, dilin kullanıcısı ve üreticisi olan topluma dair veri elde etmede kolaylık sağlamaktadır. Verilerin geçerliliğini günlük konuşmalarda ve edebi eserlerde açıkça görebilmek mümkündür.

Bu çalışmada organ adlarının geçtiği deyimler, sosyologlar ve değer eğitimcileri tarafından yapılmış değer listelerinin kılavuzluğunda incelenmiştir. Yapılan inceleme ile hangi organ adının toplumun hangi değerini temsil ettiğine dair veri elde edilmeye çalışılmıştır. Araştırma insan vücudundaki organ adlarından burun, göz, baş, dil, yüz ve alın ile sınırlıdır. Sınırlandırmayı, araştırma sürecinde karşılaşılan bulgular yönlendirmiştir. Organ adlarının değerlerle ilişkisi muhtelif kaynaklardan yola çıkılarak yapılan yorumlarla açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Araştırmada betimleyici tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre el ile yardımseverlik, burun ile alçakgönüllülük, göz ile sevgi ve cesaret, baş ile saygı, alın ve yüz ile dürüstlük değerleri arasında güçlü bir ilişki vardır. Bu araştırmanın geçerliliği, Türkçenin diğer lehçeleri ve muhtelif dillerle yapılacak karşılaştırmalı araştırmalar neticesinde güçlendirilmeye müsaittir.

Anahtar Kelimeler: Organ Adları, Deyimler, Değerler, Dil, Toplum

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Artvin Çoruh Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi, El-mek: hsynztrk42@gmail.com

THE RELATIONSHIP BETWEEN SOME ORGAN NAMES AND VALUES OF SOCIETY IN THE CONTEXT OF IDIOMS

ABSTARCT

The source of idioms and values is the experience of society. For this reason, the relationship between these two concepts is very strong. We can observe sources of this relationship on elements of the language which are living since ancient times. Basic vocabulary is one of the areas that we can appreciate these elements best. Organ names are important to humanity's language asset because they are included to basic vocabulary. Hence, organ names take a big part in idioms as well. After long-term experiences, idioms have been occupying a special place in our language. This togetherness took place within the language provides a convenient way to get data about society as user and manufacturer of language. It is possible to see validity of these data in daily conversations and literary works.

In this study, idioms which involve organ names were analyzed using value lists prepared by sociologists and value educators. Through this analysis, it is tried to obtain data about which organ names symbolize which values of society. Research is limited with organ names on human body: nose, eyes, head, tongue, face and forehead. Findings conducted the limiting. The relationship between organ names and values were tried to clarify by comments made on the basis of various sources. Descriptive survey method was used in research. According to the results of the study there is a strong relevance between helpfulness and hand, affections and eye, courage and eye, respect and head, honesty and face, honesty and forehead. It is possible to support this study's validation by comparative reasearches about other languages and dialects of Turkish language.

Key Words: Organ Names, İdioms, Values, Language, Society

Giriş

Toplumu anlamak isteyen insanı anlamak; insanı anlamak isteyen de onun yaptıklarına bakmak mecburiyeti vardır. Bilinir ki insan davranışlarının arkasında değer dediğimiz bir takım zihni yapılar bulunur (Güngör, 2010: 31). Bu davranışların en önemlilerinden biri dili kullanmaktır. "Hayata en yakın hizmetleri bulunan dil, hayat kadar aziz bir varlıktır." (Tarlan, 1966: 2) Dil becerilerini kullanmak, insanın en önemli davranışlarından biri ise ve davranışlarının arkasında değer denilen zihni yapılar varsa doğal olarak şu sonuca ulaşılabilir: İnsanın sahip olduğu değerleri, kullandığı dilden yola çıkarak tespit etmek mümkündür. Nitekim metin analizi, bir kişiye ya da topluma ait değerleri tespit etmek maksadıyla yapılan çalışmalarda sık başvurulan bir yöntemdir.

Topluma ait dil ürünlerinden olan deyimler, bir dili konuşan insanların deneyimlerini, maddi ve manevi kültürünü, daha özlü bir ifade ile o insanların bilgeliğini üzerinde taşıması bakımından önemli kaynaklardır (Aksan, 2006: 141).

İnsanın kendi bedeni ile olan ilişkisi, kullandığı dil ile olan ilişkisi kadar, belki ondan daha köklüdür. Bu ilişki anne karnında başlar (Bee ve Boyd, 2009: 111). Kişi, en başta kendi bedenini tanır ve ona ait işlevleri kullanır. Bu işlevler yalnız insanın özüne dönük değildir. Diğer insanlarla

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

iletişim kurulmaya başlandığı andan itibaren beden, topluma dönük işlevleri de yerine getirmeye başlar. İnsan, daha bebekken annesine “el uzatır”, annesi ona “göz kırpar” hatta “ayağını öper”. Bunlar en başta somut hadiselerdir ve anlamları, görünüşte ifade ettiklerinden ibarettir. Fakat daha sonra insanın uzuvları yoluyla gerçekleştirdiği davranışlar, yalnızca bir eylem olmaktan çıkıp uzun bir sürecin sonunda sembolik mânâlar ifade eder. Bu mânâlar, söz konusu organların bazen işlevleriyle bazen vücutta buldukları konumla bazen de organın yapısı ile alakalı olarak ortaya çıkar. Elbette başka gerekçelerin de olması muhtemeldir. Sonuç olarak uzun süre tekrar eden fiziki tecrübelerimiz, soyut anlamlar kazanmaya başlamaktadır. Belirli bir sürecin sonunda, yukarıda sözü geçen “ayak öpmek” fiili yalvarmak, “el uzatmak” fiili yardım etmek anlamlarını kazanmıştır. İlkinde organın vücut üzerinde bulunduğu konum, ikincisinde ise organın işlevi, söz konusu anlamların ortaya çıkmasında etkilidir. Doğaldır ki eylemlerle birlikte organlar da sembolik anlamlar kazanmıştır. Bu durum, bütün deyimlerde, yukarıdaki örneklerde olduğu kadar belirgin olmamakla birlikte dikkatli bir incelemenin ardından fark edilebilecek çok sayıda anlam bağı bulunmaktadır.

İnsanın hayatında, dolayısıyla dilinde önemli bir yeri olan organların adlarını ve temsil ettikleri değerleri incelemeyen önce değer kavramına, bu kavramın atasözleri ve deyimlerle ilişkisine kısaca bakmakta fayda vardır.

Değerler

Değerler, hangi nesnelere üzerinde ilginin toplanacağını, hangi davranış biçimlerinin ideal olduğunu ortaya koyar. (Avcı, 2007: 21) “Değerler bir bakıma bizim hayatımızın gayeleridir; hatta sadece kendi hayatımızın değil, başkaları için de gaye olmasını istediğimiz şeylerdir.” (Güngör, 2010: 84) Değişik ülkelerden farklı araştırmacılar değerleri sınıflandırmışlardır ve doğal olarak bu sınıflandırmalar arasında farklar vardır çünkü değerler, kültüre ayrılmaz bir biçimde bağlıdır (Ekşi ve Katılmış, 2011:14).

Değer ile kültür arasındaki ilişki üzerine yapıldığı gibi dil ile kültür arasındaki ilişki üzerine de uzun bahisler açmak mümkündür fakat çalışmanın çerçevesi dışına taşmamak için bu meseleyi, konu üzerine yazılmış muhtelif eserlere havale ediyoruz. Fakat dil ve değer münasebeti hakkında şunları söylemekte fayda vardır: Dil ve değer kültürden beslenir ve kültürü besler. Gıdasını aynı yerden temin eden bu iki kavramın bünyesine dair bilgileri birbirinden elde etmek mümkündür.

Deyimler ve Değerler

Deyimlerin değerlerle ilişkisi, her ikisinin de toplumun ortak tecrübeleri neticesine vücuda gelmiş olmalarından dolayı kuvvetlidir. Bu ilişkiyi anlayabilmek için öncelikle deyim tanımlarındaki önemli bir noktaya dikkat etmek gerekir.

Aşağıda üç farklı kaynaktan tanımlar verilmiştir.

“Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.” (TDK, 2005: 516)

“Bir kavramı bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlardan ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce.” (Aksoy, 1988:52)

“En az iki sözcükten kurulan, konuşmada ve yazıda anlatım gücünü artıran, anlam yönünden yer yer mantık dışına taşan bölümleri olabilen, yapısındaki kimi sözcükler anlam değişmesine uğrayan, kalıplaşmış söz öbeklerine deyim denir” (Çotuksöken, 1998: 7).

Alıntı yaptığımız bu kaynaklarda ve hemen hemen bütün deyim tanımlarında kalıplaşmaktan bahsediliyor. Kalıplar, uzun tecrübeler sonucunda, herhangi bir işi daha çabuk ve

Turkish Studies

kolay hale getirmek üzere insanlar tarafından oluşturulur. Özetle kalıp demek tecrübe demektir. Değerler de tıpkı kalıplar gibi bir takım tecrübelerin ürünüdür. Hatta değerler için de bir takım duyuşsal kalıplardır denilebilir. Özü itibariyle inşaat alanında kullanılan kalıp, işleri kolaylaştırmaya ve çabuklaştırmaya yarar. Söz gelimi inşaat ustası yapacağı her yeni kolon için yeni bir kalıp yapmak yerine her biri birbirine benzeyen bu yapı birimini tek bir kalıptan yararlanarak yapar. Bahsi geçen usta, söz konusu kalıbı; eğer yapı uygunsuzsa, yapacağı bir sonraki evde de kullanabilir. Merdivenlerin yahut kirişlerin yapımı da bu şekilde düşünülebilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta kalıpların, geçerliliklerini farklı yapıların yalnızca ortak vasıfları için koruyor olduğudur. Yerden yüksek her binanın, bu bina ister iş hanı ister ibadethane isterse mesken olsun; merdivene, kolona, kirişe ihtiyacı vardır. Ve eldeki kalıplar, belki ufak tefek değişiklikler yapılmak suretiyle bütün yapılarda kullanılabilir. Toplum da bu inşaat ustasının yaptığı gibi birbirine benzeyen hâller ve davranışların her biri için yeni bir kavram bulmak yerine, bunları benzerliklerinden yola çıkarak eldeki kavramların dairesine almaktadır. Borcu olan birine para vermek de düşen birinin elinden tutmak da yardımseverlik sıfatını hak etmemizi sağlayabilir. Yardımseverlik kalıbı, her iki olayda da kullanılabilir esnekliktedir. Aynı şekilde gazetede bir köşe yazısında otoriteyi eleştiren kimse için kullanılan cesur insan tabiri, elinde kılıcıyla düşman üzerine gözünü kırpmadan yürüyen kimse için de kullanılabilir. Bu davranışların ortak yönleri, her ikisini de cesaretlilik kalıbına dâhil etmemizi sağlamaktadır. İnşaat metaforuna kısa bir dönüş yapacak olursak: Bazı kolonların başında mukarnas bulunabilir, bazılarının başında geometrik şekiller. Fakat bu, onların asıl işlevinin taşıyıcılık olduğu gerçeğini değiştirmez. Kalıpları temelde birbirine benzer.

Zihinleri dil alanına taşımak suretiyle kalıplaşma hadisesi düşünölmeye devam edilecek olursa muhtaçlara “*kol kanat germek*” yahut bir düşkünün “*elinden tutmak*” deyimlerinin, yukarıda bahsettiğimiz yardımseverlik değerini anlatmak üzere bir araya gelmiş dil kalıpları olduğu söylenebilir.

Deyimle değerin ilişkisi, her ikisi de toplumun ortak tecrübesinden beslendiği için kuvvetlidir. Deyimlerde yer alan organ adları, deyimler içerisindeki halleriyle çeşitli açılardan incelenmeye değer görünmektedir. Bu çalışmada da organların bir takım özellikleri dolayısı ile kazandığı sembolik değerler inceleneceği için öncelikle organ adlarının temel söz varlığındaki yerine bakılacaktır.

Organ Adlarının Temel Sözvarlığındaki Yeri

Bir dile ait temel söz varlığı belirlenirken merkeze insan koyularak hareket edilmektedir. Organ adları başta olmak üzere onun tabii ihtiyaçlarını gidermek için yaptığı yemek, içmek, almak, vermek, gitmek, kalmak gibi fiiler; yine hayatını devam ettirmesini sağlayan yiyecek ve içeceklerin isimleri (buğday, mısır, pirinç gibi); üretim ve taşıma maksatlı kullandığı hayvanların adları (at, öküz, koyun), bir dilin temel söz varlığının önemli bir kısmını teşkil eder (Aksan, 2006: 26).

Doğan(2005) tarafından yapılan çalışmada, bir kelimenin temel söz varlığında yer alabilmesi için gerekli on üç farklı ölçütten bahsedilmiş ve organ adlarının söz konusu ölçütlere uygunluğu, yapılan analizler yoluyla gösterilmiştir. Çalışmamızla ilişkili olması bakımından ölçütlerden biri olan “Deyimsel Kullanım Kaynaklığı” başlığı altında yer alan şu ifadeler önemlidir: “ Temel kelimelerin kaynaklık ettiği deyimler diğer kelimelere kıyasla daha fazla ve çeşitli kullanılmaktadır... Deyimlerin yanında temel kelimeler atasözlerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır.” Bu durumu Türkçenin farklı lehçelerinden aldığı atasözü ve deyim örneklerini kıyaslayarak somutlaştıran araştırmacı, lehçeler arasında birbiriyle paralellik gösteren atasözü ve deyimlerin temel kelimelerden kurulduğunu dile getirmiştir.(155-156)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Özetle, organ adlarının temel söz varlığı içerisindeki yeri, organların hayattaki yeri ile eşdeğerdir demek yanlış olmayacaktır.

Yöntem

Çalışmada, betimleyici tarama modeli kullanılmıştır. Bu model belirli bir konu, olay ya da nesneyi kendi koşulları içinde tespit etme, anlayıp tanımlama maksadıyla kullanılmaktadır(Karasar, 2009:77)

Bu amaçla Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Atasözleri ve Deyimler sözlüğünden, içinde organ adları bulunan deyimler derlenmiş, tek tek incelenmiştir. Bu inceleme sırasında bütünden parçaya doğru bir seyir izlenmiş ve önce vücudu oluşturan baş, gövde, bacak, kol gibi kısımlar; sonra bu kısımları meydana getiren göz, kulak, burun, çene, göğüs, karın, el, parmak gibi bölümlerin adlarını içeren deyimler ele alınmıştır.

İlgili alanda yapılmış muhtelif çalışmalarda(Dilmaç,2002 ve Akbaş,2004) yer alan değer listeleri de gözden geçirilerek bahsi geçen deyimlerin anlamlarında, bu listelerdeki değerlerin bulunup bulunmadığına dikkat edilmiştir. Bu şekilde organ adları ile kurulmuş ve anlamı itibariyle toplumun değerleriyle ilişkili olan çok sayıda deyim elde edilmişse de sınıflandırma zorluğu sebebiyle temsil etme gücü yüksek belirli organların adları tercih edilmiştir. Sınıflandırmada karşımıza çıkan asıl zorluk, tasnifin organ adları eksenli mi yoksa değer eksenli mi yapılacağına karar vermek idi. Değer eksenli yapıldığı zaman, bir başlık altında çok sayıda organ adının bulunması sebebiyle ortaya çıkacak tablo karmaşık olacağı için organ adlarının merkeze alındığı bir tasnif tercih edilmiştir.

Elde edilen bulguların yorumlanmasında izlenen yol şudur: Organ adlarına göre sınıflandırılan deyimlerin önce Türkçe Deyimler Sözlüğü'ndeki anlamları verilmiş ardından deyimlerde gerçekleşen fiillerin somut anlamlarından yola çıkılmış ve söz konusu organın ilgili değerle bağlantısı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çünkü çalışmanın temel hipotezi fiziki tecrübelerin, anlamın oluşumuna önemli ölçüde tesir ettiği'dir. Söz konusu fiziki tecrübe-anlam bağlantısını anlamaya çalışırken uzuvların üç temel özelliği kılavuz olmuştur: yapı, vücut üzerindeki konum ve işlev. Deyimlerin soyut anlamlarını ortaya çıkardığı düşünülen bu üç özellik, onların değerlerle ilişkisini de kavramamıza yardımcı olmaktadır.

Deyim değer ilişkisinin evrenselliği ayrıca araştırmaya değer bir konudur. Muhtelif dillerle yapılacak karşılaştırmalı incelemeler bu ilişkinin hangi dilde nasıl işlerlik kazandığını gösterecektir.

Bulgular

Deyimlerde Organ Adları ve İlgili Toplum Değerleri

Bu başlık altında bir değerle doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ilişkili olan ve içerisinde insan bedenine ait organ adlarını içeren atasözü ve deyimlere yer verilecek, bunu yaparken söz konusu organların, şayet belirginse, deyim konu oluş gereğesi de ele alınacak ve tasnif edilmeye çalışılacaktır.

Burun → Alçakgönüllülük

İçinde burun kelimesi bulunan deyimlere baktığımızda bu deyimlerin alçakgönüllülükle ilişkisi dikkatimizi çeker. Burnun yapısı, duruşu ve halleri kişinin kibrine dair hüküm verirken etkili birer anlatım aracı olmuştur. Büyüklenme durumunu anlatırken niçin diğer organlardan birinin değil de daha çok burnun tercih edildiğine dair, kaynaklarda bir bilgi yahut yorum bulmak mümkün görünmüyor. Kesin bir yargıya varmak ihtimal dâhilinde olmasa da burnun yüz üzerindeki yeri ve duruşunun bunda etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği gibi alçakgönüllülükten mahrum olanlar; ön planda, yukarıda, ileride olmak kaygısını taşırlar. Sıra dışı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

fizik özellikleri olmayan bir insanda, burnun yüzdeki diğer organlardan daha sivri, daha önde oluşu; bahsettiğimiz anlam bağının kurulmasında etkili olmuş olabilir.

Aşağıda, deyimler vasıtasıyla burun ile kibir, dolayısı ile alçakgönüllülük arasındaki ilişki kuvvetlendirilmeye çalışılacaktır.

Burun yapmak: Üstünlük taslamak

Burun kelimesi yanına bir yardımcı fiil alarak büyülenmeyi anlatan bir deyim oluşturmuştur. Bu, burun ile kibir arasındaki ilişkiye, doğrudan ve en kuvvetli şekilde vurgu yapan deyimdir diyebiliriz.

Burnu büyümekkibirleşmek, büyülenmek.

Burunun büyümesi, o burnun sahibinin kibir içerisinde olduğunu göstermektedir. Başka bir organın, mesela kulağın, büyümesi böyle bir anlamı kastetmek için kullanılamıyorken burnun şeklindeki değişiklik büyülenmeyi anlatmak için kullanılmaktadır.

Burnu Kafdağı'na çıkarmak: kibirleşmek, şırmarmak, burnu büyülemek.

Masal dağı olarak da bilinen Kafdağı'nın en önemli özelliği yüksek ve ulaşılmaz oluşudur. Bu sebeptendir ki yukarılara çıkan burun, kişinin alçakgönüllü olmadığını; kibirli olduğunu bildirmektedir.

Burnu kırılmak: büyülenemez duruma gelmek.

Burnunu kırmak: birini güç durumda bırakarak büyülenmesini veya direnişini yok etmek.

Büyülenmenin bir aracı haline gelen burnun kırılması, kişinin artık kibirleşmeyeceğini göstermektedir. Belirli hadiseler neticesinde bir yenilgi tadan ve zorluklar yaşayan kimse, artık büyülenmekten uzaktır.

Burnu yere düşse almaz: kendini beğenmiş, kibirli.

Bu deyimde burun, anlam açısından önceki deyimlerde olduğundan farklı bir şekilde yer almakta ve burada kişinin kibri, yere eğilmeyişinden ileri gelmektedir. Anlama olan katkısı açısından bakıldığında, burnun ne yapısından ne de diğer organlara göre aldığı konumdan bahsedebiliriz. Önemli olan, böyle bir durumda (bir organı yere düşmesi durumunda) bile kişinin kibirinden ötürü yere eğilmemesidir. Fakat yine de kibri anlatan bu deyimde tercih edilen organın burun olması dikkate değer.

Burnunun yeli harman savurmak: büyülenmek, kibirleşmek.

Bu ifadede burnun işlevi ön plana çıkmaktadır. Harman savurma işi, hasat sonrası saman ile hububatı birbirinden ayırabilmek için yapılır. Bunu ancak kuvvetli rüzgârların olduğu zamanlarda yapmak mümkündür. Deyimin işaret ettiği kişi, o kadar kuvvetli soluk alıp vermektedir ki muhatabında, burnundan çıkan havanın harman savurabileceği intibasını uyandırmaktadır.

Burun şişirmekkibirleşmek

Burun şişirmek de yukarıdaki deyimde olduğu gibi güçlü ve derinden nefes almanın neticesinde ortaya çıkan bir durumdur ve deyim anlamı burnun kibire işaret ettiğini bildirmektedir.

Göz → Cesaret

Cesaretin zıddı korkudur. Korku, tehlike anında ortaya çıkan bir histir. Aynı şekilde cesaretin de ortaya çıkabilmesi için tehlike ortamlarına ihtiyaç vardır. Korkuya değil de doğrudan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

cesarete işaret eden deyimler bize gösteriyor ki cesaret sahipleri gözün görme işlevini ortadan kaldırmak suretiyle korkulardan azat oluyorlar. Sağlam bir bilgi elde etme vasıtası olan ve birçok farklı durumda tehlikenin farkına varmamızı sağlayan bu organın söz konusu işlevini ortadan kaldırmak, korkuyu bertaraf etmenin bir yolu olarak kabul edilebilir. Bu işlevi ortadan kaldıramamış olmak da korkunun meydana çıkması anlamına geliyor.

Gözünü karartmak: bir işe atılırken hiçbir şeyden çekinmemek

Gözü kara çıkmak korkusuz olduğu anlaşılma

Bu deyimlere yukarıda yaptığımız açıklamalar ışığında bakmak, deyimlerin arka planını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Gözün kararması ve görme işlevinin ortadan kaybolması, bir işe atılan kimseyi çekincelerinden arındırıyor.

İkinci deyime baktığımızda da gözün rengi ile cesaret arasında bir ilişki kurulmuş olmasından ziyade, kara kelimesinden murat edilenin görme vasfının kaybı olduğu fikri, akli daha çok ikna etmektedir. Zira kararmış olmakla kara olmak arasında bir anlam yakınlığı bulunduğu gibi diğer göz renklerine sahip bireylerin kişilikleri hakkında pek fazla bilgi bulmak da mümkün değildir.

Gözü yılmak: Önceden denediği için o durumla karşılaşmaktan korkmak, o işe girişmekten çekinmek.

Bu deyim de tamamen gözün görme vasfıyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Yılan ve çekinen öznenin göz oluşu, onun çoğu zaman sıkıntılarla ilk yüzleşen ve onlar hakkındaki en kesin bilgiyi elde eden organ olmasına bağlayabiliriz.

Gözü korkmak: daha önce geçirdiği kötü bir denemeden sonra birinden veya bir şeyden zarar gelebileceği kanısına varmak

(birinin) gözünü korkutmak: yıldırma

Bu iki deyim de gözü yılmak deyimine benzer şekilde açıklanabilir. Korkan uzvumuz gözümüzdür çünkü tehlikeler hakkındaki malumatı en güçlü olan odur.

Göze almak: gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabul etmek.

Tehditleri göz önünde bulundurarak, bilinçli, şuurlu, göre göre bir meselenin üzerine gitmek cesaret göstermektir. Burada da tehlikeden çekinmeme durumu göz ile anlatılmıştır.

Gözünü daldan budaktan (çöpten) esirgememek (sakınmamak) tehlikeli işlere atılmaktan çekinmemek

Yukarıdaki deyimlerden farklı olarak burada gözün yapısına değinebiliriz. Bilindiği gibi göz hassastır ve elbette kıymetlidir. Tehlike anlarında hem göz kapaklarımız hem de el ve kollarımız vasıtasıyla gözlerimizi koruma refleksi gösteririz, sakınırız. Bazı durumlarda insan korkularından öylesine uzak olur ki bu refleksi göstermeyip gözüne gelebilecek zararı düşünmez. Buna benzer şekilde başka durumlarda da muhtemel zararlı neticeleri önemsemeden hareket etmek, gözünü daldan budaktan sakınmamaktır.

(birine) Gözdağı vermek: Sonradan verilecek bir ceza ile korkutmak, yıldırma, tehdit etmek, caydırmaya çalışma

Gözdağı kelimesindeki 'dağ'ın Farsça yara anlamında kullanılmış olması muhtemeldir. Söz konusu dağ, kızgın demirle ve işaret vurmak için açılan bir yaradır. Kişinin kendisinden evvel karşılaşacağı tehlikeyi ona göstermek onun gözünü dağlamaktır.

El ve Kol —————> Dayanışma ve Yardımseverlik

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Sözlükte yer alan tanım, *kolun eli* de kapsayan bir organ olduğunu bildirmektedir. Omuz başından parmak uçlarına kadar olan bölüm *koldur*(TDK). Bu durum ve bu organların adlarının geçtiği deyimlerin anlamlarındaki yakınlık göz önünde bulundurulmuş ve aynı başlık altında ele alınmıştır. Fakat *elin*müstakil olarak da birçok işlevi üstlendiğini ve bu özelliği dolayısı ile deyimlerde yer bulabildiğini görüyoruz. Bu işlevlerin başında vermek, tutmak, desteklemek ve uzanmak geliyor. Kolun deyimlerde yer almasını sağlayan işlevleri ise sarmak, siper olup korumak ve destek vermektir.

Tek elin nesi var iki elin sesi var: başarıya ulaşmak için birlik olmak gerek.

bir elin sesi çıkmaz: 1) bir davanın bir kişi tarafından savunulması etkili ve yeterli değildir; 2) yardımlaşarak işler daha kolay başarılır.

Anlam bakımından birbirine çok yakın olan yukarıdaki iki deyim açıklamalarından da anlaşıldığı üzere nasıl bir el kendi başına sınırlı becerilere sahipse insanlar da kendi başlarına belirli hudutları aşabilecek kuvvete sahip değildirler. Burada *el*, kendine has bir vasfı dolayısı ile yardımlaşma ve dayanışma değerini temsil ediyor değildir. Deyimin meramı, aynı cinsten iki varlığının birbirine destek olmasının önemini anlatmaktır. Fakat adı geçen değerleri anlatmak söz konusu olduğunda *elin* tercih ediliyor olması, bu değerlerle el arasındaki bağlantıyı güçlendirmektedir. Bağlantıyı berraklaştırmak adına şu yorumun yapılabilir: Vücuttaki herhangi bir organ çifti, mesela gözler ya da ayaklar, birbirleriyle işbirliği içerisine girmek suretiyle bir iş gerçekleştirme konusunda eller kadar maharetli değildir.

El eli yıkar iki el yüzü bir kişi başka bir kişiye yardım ederse o da bu iyiliğin altında kalmaz, güçlenmiş olarak yardımlara koşar.

Bir yardımlaşmanın neticesinde oluşan birliktelik ve bu sayede daha önemli işlerin birlikte başarılması durumunu anlatan bu deyim de yukarıdaki yorum vasıtası ile açıklığa kavuşturulabilir. Yardımlaşma ve dayanışmadan bahsederken anlamı etkili kılmak için niçin *el*den faydalanılmıştır sorusunun cevabını; eller, birbiriyle yardımlaşmayı ve dayanışmayı en iyi beceren organlardır, şeklinde verebiliriz.

El el ile değirmen yel ile insanlar bir araya gelmeden yaşayamazlar, birbirlerine yardım etmeden başarıya ulaşamazlar; değirmenin çalışabilmesi için rüzgâr gereklidir.

Yardımlaşma ve dayanışmanın gerekliliğini bildiren bu deyimde de durumu, yukarıdaki deyimler için yaptığımız yorumlardan faydalanarak açıklamak mümkündür: ellerin ortaklaşa iş yapabilme konusundaki başarısı.

El uzatmak: yardım etmek

El vermek: yardım etmek

El atmak: yardım etmek, ilgilenmek.

Elinden tutmak: yardım etmek.

El ile yardımseverlik değeri arasındaki ilişkiyi en güçlü şekilde vurgulayan deyimler, dikkatimizi elin en temel işlevlerine çekmektedir: uzanmak, tutmak, vermek. Bu işlevler, doğal olarak yardım etme işinin el ile sembolize edilmesi sonucunu doğurmuştur. Yardım kuruluşlarının afiş, bildiri ve sloganlarında *elin* hem sözlü hem de bir sembol olarak kullanıldığını ve hatta vurgulandığını fark edebilmek için derinlemesine bir gözlem yapmaya gerek yoktur.

El katmak: bir işin yapılmasına yardım etmek.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Bu deyim, yukarıdaki dört deyimden farklı olarak mevcut bir dayanışmaya dahil olma anlamını taşımasından ötürü ayrı ele alınmıştır. Dayanışma değeri ile el arasındaki bağı gösterir niteliktedir.

El birliği etmek: birlikte davranmak, dayanışmak.

Birliktelik kuran organın *el* oluşu, yukarıdan beri ortaya çıkarmaya çalıştığımız el-yardımlaşma ilişkisini berraklaştırmak için başvurabileceğimiz bir durumdur. Deyimin bir benzeri ağız ile de kurulmuştur fakat bambaşka bir anlamı ifade etmektedir. *Ağız birliği etmek:* bir konuda anlaşarak aynı biçimde konuşmak anlamına geliyor. Bu durumda *elin* dayanışma ve yardımlaşma konusundaki önemi ve sembolik anlamını fark etmek kolaylaşıyor.

(birinin) eli ayağı (olmak): yardımcısı (olmak), her işine yarar (olmak).

Konumuz açısından bakıldığında *el*, bu ifadede doğrudan bir değeri temsil etme durumunda değildir. Bu deyimde yer almasının sebebi onun ayakla birlikte en faal kullanılan organlardan biri olmasıdır. Müşkül durumdaki birinin işlerini gördüğümüz vakit onun eli, ayağı olmuş oluruz. Bu deyimde, el ile yardımseverlik arasındaki ilgiyi destekleyici bir ifade olarak bakabiliriz.

(birinin) eline bakmak: bir kimsenin yardımıyla geçinmek

El'in verme işlevi, bu şekilde bir ifade kullanabilmemizin önünü açmıştır. Eline bakılan kimse, bakanlara zaman zaman o el vasıtası ile bir şeyler(muhtemelen hayatı idame ettirmeyi sağlayacak gıda, barınma, bürünme gibi ihtiyaçları karşılayacak şeyler) vermektedir. Eline bakılan kimse, o ele bakanlara yardım etmektedir.

Eline düşmek birine muhtaç olmak

Muhtaçlığı anlatan bu deyimde de el kullanılmıştır. Birinin desteğine, yardımına ihtiyaç duymamız, onun eline düşmemiz anlamına geliyor ki bu da el ile yardımseverliğin arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir.

Koltuk çıkmak: desteklemek

Koltuk çıkma işi, somut anlamıyla, yürüme konusunda zorluk yaşayan birinin koluna girerek yardım etmektir. Daha sonra herhangi bir konuda yapılan yardımı ve dayanışmayı anlatır hâle gelmiştir ki kol ile dayanışma değeri arasında ilişki kurmamızı sağlayan ifadelerden biridir.

Kol vermek: destek olmak

Bir önceki deyimle benzer bir anlama sahip olan bu deyim de bize kol ile dayanışma arasında doğrudan ilgi kurma imkânı vermektedir. Elbette ki kolun işlevi bu deyimden ortaya çıkışında birinci derecede önemlidir.

(birine) Kollarını açmak: korumak, yardım etmek

Somut anlamıyla baktığımızda davetkâr bir duruşu anlatan bu deyimdeki iş, yardıma ve korunmaya muhtaç bir insan karşısında yapıldığı vakit o kimseyi koruma, yardım etme maksatlı bir davet anlamını taşıdığından bu deyim yardım etmek ve korumak anlamlarını kazanmıştır. Kolların sarma, tehlike karşısında siper olma gibi işlevlere sahip olması bu deyimden anlamını kazanmasında önemlidir.

(birine) Kol kanat olmak(germek): yardım etmek, korumak, himaye etmek

Bu deyimden anlamı da bir önceki deyimden anlamı ve arka planı ile paraleldir. Kol kanat gerilen kimse, bahsi geçen organlar vasıtası ile korumaya alınan kimsedir.

Alın ve Yüz —————> Dürüstlük

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

İnsanlar, fiziki olarak aynı ortamda buldukları zamanlarda sağlıklı iletişim kurabilmek için birbirlerinin yüzüne bakarlar. Bunun için birçok sebep sayılabilir de en önemli gerekçeyi göz ve ağızın yüzde bulunması olarak gösterebiliriz. Gözün ne kadar sağlam bir bilgi elde etme aracı olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Muhatabının görme organını izlemek ve sesin kaynağı olan ağız takip edebilmek de bu yolla mümkün olmaktadır. İletişim sırasında yüzün bu kadar etkili kullanılıyor olması, onu dürüstlük değeri ile ilişkili hâle getirmiştir. Şöyle ki birtakım hadiselerin ardından yüz, iletişim kurmada kullanılamayacak hâle gelmektedir. Yüzün sahibi olan şahsın ahlaki zaafı, onu başkaları ile iletişim kuramaz hâle getirmektedir. Artık yüzünü kullanamayanların dürüst olmadıklarına hükmedilebilmektedir.

Arife günü yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayram günü yüzü kara çıkar(olur): Bir sözün yalan olduğu çabuk anlaşılır ve söyleyen toplum içinde utanılacak bir duruma düşer.

Yüzü kızarmak: utanmak

(birinin) yüzünü kızartmak: bir kimsenin utanmasına sebep olmak, birini utanacak duruma düşürmek

Alın açık yüzü ak çekinecek hiçbir durumu veya ayıbı olmayan.

Hesabı pak olanın yüzü akolmak doğruluktan şaşmayan, yasa dışı yollara sapmayı kimse karalamayız.

Yukarıdaki beş deyim incelediğinde yüzün ve alının renginin insanın ruh hali ve kişiliği hakkında yapılacak yorumlarda belirleyici olduğu görülür. İnsanlarda, beyaz rengin olumlu siyah rengin olumsuz çağrışımlara sebep olduğu daha evvel psikologlarca tespit edilmiştir (Ustaoğlu, 2007: 124-125). Fakat bu renklere ait çağrışımların, başka bir organla değil de yüz ile ilişkilendirilmesi dikkate değer. Ayrıca yüzün kızarması da utanılacak bir duruma işaret etmektedir. Utanma duygusu ise dürüstlük değerinin varlığının delilidir.

Yüzü yere gelmek (geçmek) çok utanmak.

Kişinin utanılacak bir iş yapması onu başkaları ile iletişim kuramayacak hâle getirmektedir. Bu durumun tezahürü olarak iletişimin en önemli araçlarından biri olan yüz, yere eğilmektedir.

Yüzüne vurmak (çarpmak) ayıplayarak kusurunu yüzüne söylemek

Bu deyim de yüzün bir iletişim vasıtası olarak yaptığı görevden gücünü almaktadır. Kusurlar söylenirken (çarpılırken) tercih edilen organın yüz olmasının gerekçesi de budur.

Yüzünün derisi kalın: utanması, arlanması olmayan.

Yukarıda, birtakım davranışların ardından yüzün iletişim sırasında kullanılamaz hâle gelmesinden bahsetmiştik. Bu deyim, bazı insanların, dürüstlükten uzak davranışları sebebiyle yüzlerinin yıpranmadığını, ısrarla bu yüzü iletişim kurmak için kullandıklarını anlatmaktadır. Bu durum da onların arsız olduğunu göstermektedir.

Yüzüne bakamaz olmak: utanç, yüreksizlik vb. sebeplerle bir kimsenin karşısına çıkamamak

Bu deyim de yüz ile dürüstlük arasındaki ilişkiyi doğrudan anlatan ifadeler arasındadır. Birinin yüzüne bakamıyorsak, geçmişte utanılacak bir davranış yapmışız demektir. Kişinin yüzüne bakamama hâli, bir farkındalığı ve asgari dürüstlüğü gerektirir.

Yüzüne tükürseler yağmur yağıyor sanır: çok arsız ve onursuz kimseler için kullanılan bir söz.

Yüze tükürmek, bir kişiyi aşağılamak maksatlı yapılan bir davranıştır. Tükürmek için tercih

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

edilen yerin yüz olması, yine yüzün iletişim sırasında faal olarak kullanılması ile alakalıdır. Yüzüne tükürülen kişinin bu duruma aldırılmayıp iletişime devam etmesi ise onun arsız ve onursuzluğunu göstermektedir ki bu da dürüstlüğe aykırı bir durumdur.

Alının akıyla ayıplanacak bir duruma düşmeden, şerefiyle başarı göstermiş olarak

Alına kara sürmek bir kimsenin haksız yere kötü tanınmasına yol açmak.

Ak ve karanın temsil ettiği değerlere yukarıda işaret edilmişti. Bu iki deyim de benzer çağrışımlarla oluşturulmuştur. Alın, yüzde geniş bir yer kaplamaktadır. Alnın ak olması ile yüzün ak olması oldukça yakın anlamlara sahiptir.

Alından öpmek beğenmek, takdir etmek.

Olumlu davranışların beğenilmesi ve takdir edilmesi için sergilenen bu davranışta, tercih edilen yerin alın olması, bu deyim bu başlık altında değerlendirilme sebebidir. Gözlerden öpmek sevgi göstergesi olarak algılanırken alından öpmek bir takdir göstergesidir.

Göz —→ Sevgi

Gözün yapısı itibariyle hassas ve işlevi dolayısı ile çok kıymetli oluşu, onun dikkatle korunup kollanmasını zorunlu hale getiriyor. Günlük hayatta bir tehlikeye maruz kalmamız halinde, çoğunlukla ilk yaptığımız iş gözümüzü kapatmak ve akabinde ellerimiz yahut kollarımızla siper almaktır. Sıkıntılı durumlarda insan, sevdiğini koruma refleksi gösterir. Bu koruma, göz için gösterilen hassasiyet ile ilişkilendirilmiştir.

Gözü gibi sevmek: pek çok sevmek

Bu deyimde göz ile sevgi arasında doğrudan kurulan bağı açıkça görmek mümkündür. Tabii olarak kişi, kendi gözünü çok sever. Herhangi bir varlığa karşı duyulan aşırı sevginin miktarı ve mahiyeti, deyimde, kişinin kendi gözünü sevmesine benzetilerek belirginleştirilmiştir.

Gözü gibi sakınmak: bir şeye aşırı ilgi göstermek, önemle bakıp korumak

Bir kimseyi ya da bir şeyi sakınıp korumanın sevginin bir göstergesi olduğunu dile getirmiştik. Tehlike durumlarında gözün ilk sakınılan uzuv olduğu da belirtilmişti. Bu deyim bu durumu örneklendirmektedir.

Büyüklerin ellerinden küçüklerin gözlerinden öpmek: saygı ve sevgi göstermek

Deyimin açıklamasında saygı ve sevgiden bahsedilmektedir. Büyüklerin ellerinden öpme kısmı saygı anlamı taşımaktadır. Sevgi ise küçüklere gösterilendir. Küçükler olan sevginin göstergesi de onların gözlerinden öpülmesidir.

Gözde olmak: Benzerlerinin arasında üstün tutulmak(Hengirmen, 302)

Bu deyim Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde bulunamamıştır. Beğenilmek, sevilme anlamlarına gelen bu ifade de bize gözün hoşlanma ve beğeni ile ilişkisini gösteriyor. Birinin yahut birilerinin gözdesi olmak, onlar tarafından sevilen ve söz konusu birilerinin vazgeçemediği kimse olmak anlamına geliyor.

Gözden (gözünden) düşmek: bir kişi veya şey değerini yitirmek, rağbet görmemek.

Gözde olmak nasıl beğenilmek manasına geliyorsa gözden düşmek de bu beğenin ortadan kalkmasını anlamına gelmektedir. Bu durumun düşmek fiili ile anlatılması gözün âlî, yüksek bir yer olduğunu da bize çağrıştırmaktadır.

Göze girmek: davranış ve yetenekleriyle ilgi ve önem kazanmak

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Bu deymi, doğrudan sevgi değeri ile ilişkilendirmek mümkün olmasa da bir beğenilme durumunu ifade etmesi bakımından gözün sevgi ile ilişkisini destekleyici olarak kabul edebiliriz. Çıkış noktası doğrudan gözün görme işlevi ile alakalıdır. Göze görünecek, gözün dikkatini çekebilecek işler yapan kimseler, bu konuda biraz da istikrar sağlamaları halinde göze girmiş olurlar.

Gözünü sevda (aşk) bürümek: ondan başka hiçbir şeyi düşünmemek, tamamen ona bağlanmak.

Sevdamın bürüdüğü; kendine yer edindiği organın göz oluşu, sevgi ile göz arasındaki bağı anlamaya yardımcıdır. Burada gözün ön plana çıkan özelliği, yine görme işlevi olmuştur. Sevdanın aynı zamanda siyah anlamını taşıdığını da hesaba kattığımız vakit gözün görme işlevini ortadan kaldırmak suretiyle sevginin kendini belli ettiğini söyleyebiliriz.

(birinin) gözünün (gözlerinin) içine bakmak: bir kimsenin üstüne titremek

Gözü gibi sakınmak deyiminin anlamına yakın bir anlama sahip olan bu deyim, kıymet verilen birinin isteklerini yerine getirmek; onu sıkıntılardan muhafaza etmek amaçlı yapılan davranışları bildiriyor.

Sevginin karşıtı olarak kabul edebileceğimiz nefret ile gözün bir arada olduğu deyimleri incelemek, tespit etmeye çalıştığımız göz-sevgi bağına ortaya çıkarmada önemli katkı sağlayacaktır.

Kötü gözle bakmak: bir kimse için iyi olmayan düşünceler beslemek, bunu belli edercesine bakmak.

Art niyet taşımaya anlatan bu deyimde kötü sıfatının başka bir organın değil de gözün önünde getirilmesi, onun işlevi ile yakından alakalıdır. Bakmak, insanın uyanık olduğu zamanlar boyunca tabii olarak yaptığı bir işittir. İnsanın şuuru uyanık olduğu sürece, eğer doğal olmayan bir durumda yoksa ortada, göz muhakkak bakar. Bu açıdan düşünüldüğünde anlaşılıyor ki göz, sürekli faal olan bir organdır.

büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öpmek: saygı ve sevgi göstermek

Sevgiyi anlatmak, göstermek için yapılan iş gözlerden öpmektir. Kesin olmamakla birlikte gözün hassasiyeti ile çocuk arasında kurulan bağın, bu davranışı sevgi göstergesi hâline getirdiği söylenebilir.

Baş ve Dil → Saygı

Başla ilgili aşağıdaki deyimleri incelediğimiz zaman görüyoruz ki bu organın saygı ve saygınlık ile yakından alakası var. Bu ilişkinin kaynağına dair iki farklı yorum yapabiliriz. Birincisi başın işlevi ile ilgilidir. İçinde, insan vücudunun idaresinden sorumlu organ olan beyni taşıyan baş, bu sebeple kıymetlidir. Bu kıymet dolayısı ile başa yakın olan hürmete, saygıya layık olmalıdır. İkinci yorum da başın vücut içerisindeki konumundan yola çıkılarak yapılabilir. Baş, vücudun en üstündedir. Herhangi bir nesneyi başın hizasına getirmek için onu yükseltmek gerekir. Kadim düşüncenin varlık anlayışında da aşağıdan yukarı çıkıldıkça değer artar(Gökberk, 1985: 85-86). Metaforlar konusunda kapsamlı bir çalışma yapan Lakoff ve Johnson da yönelim metaforları başlığı altında William Nagy'nin çalışmasına da atıf yaparak yukarının olumlu, aşağının olumsuz bir anlam taşıdığını örneklerle göstermiştir(Lakoff ve Johnson, 2010: 16-42) Dolayısı ile yukarıda olan saygıya layık olmalıdır. Bunun yansımalarını toplum içerisinde görmek mümkündür. Bir gruba liderlik eden yahut meclislere başkanlık eden kişiler, yapılan toplantılarda grup üyelerinden daha yukarıda oturur. Örnek sayısı artırılabilir. Fakat bununla yetinerek baş ile saygı değeri arasındaki ilgiyi tespit edebilmek için bahsi geçen deyimleri inceleyeceğiz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Baş üstünde yeri var: büyük bir saygı ve ilgi ile karşılanır veya ağırlanır anlamında kullanılan bir söz

Türk Dil Kurumunun açıklamasından da anlaşılacağı üzere gelmesi durumunda bir misafire gösterilecek hürmeti anlatmak için ev sahibi tarafından onun yerinin baş üzeri olduğu dile getirilmiştir.

Baş tacı etmek: çok sevmek ve saymak, el üstünde tutmak

Bilindiği gibi taç, muhtelif ülkelerde ve farklı zamanlarda en çok görülen hükümdarlık sembollerinden biri olmuştur. Bu sembolize etme gücü sebebiyle çok kıymetli olan taç, yine kıymetli bir yer olan baş üzerinde taşınmaktadır. Netice olarak birine, başa koyulan taca gösterilen ihtimam gösterildiği zaman ona azami saygı ile muamele edilmiş olur.

Başta taşımak: çok saygı göstermek

Baş tacı etmek deyimine benzer şekilde birine çok saygı göstermek anlamına gelen bu deyim de yine başın kıymeti ve konumu ile açıklanmaya müsaittir. Birini ya da bir nesneyi elde, avuçta yahut kucakta taşımak çok farklı anlamlara gelirken başta taşımak bir saygı ifadesi olmuştur.

Öpüp başına koymak 1) bir nimeti veya kutsal sayılan bir varlığı saygıyla el üstünde tutmak, yükte tutmak; 2) bir şeyi memnulukla karşılamak, saygı duymak, saygıyla karşılamak

Deyimin her iki açıklamasında da saygıdan söz edilmiştir. Birini ya da bir şeyi yalnızca öpmek sevginin göstergesi iken onu öptükten sonra başa götürmek saygının göstergesidir. Kutsal kitaba saygı için onun öpülüp başa koyulması yahut bayramlarda büyüklerinin ellerinin öpüldükten sonra başa götürülmesi gibi günlük hayatta çok örneğine rastlayabileceğimiz bu durum, başın saygı ile olan ilişkisini kuvvetlendirmektedir.

Başı dik olmak: onurlu, gururlu olmak

Başın duruşu, kişinin saygınlığına delalet etmektedir.

Baş olmak 1) küçük bir işte de olsa başta olmak, sözü dinlenir bir kimse olmak; 2) önde gelmek, lider olmak:

Baş ol da soğan başı ol küçük bir işte de olsa başta olmak önemlidir

Önemli ve saygın bir mevkide olmayı anlatmak için bu deyime başvurulmaktadır.

Baş eğmek: saygı göstermek için baş eğerek selamlamak.

Bir kimseye saygı göstermenin bir yolu da başı eğmek suretiyle ona selam vermektir ki vücut hareketleri de buna eşlik ederek söz konusu saygı davranışını tamamlar. Özellikle dervişler arasında bu maksatla başın eğilmesi ve elin kalp üzerine götürülmesi bilinen bir durumdur. Başın bir hareketinin saygı anlamını taşıması da dikkate değer bir durumdur.

Boyun Kırmak: saygı duyulan bir kimse karşısında, ayaktayken başı öne bükme

Bu deyim doğrudan başı içermemesine rağmen bir önceki deyim taşıdığı saygı anlamını desteklemek üzere buraya dahil edilmiştir. Çünkü boynun yaptığı bu hareketin saygı anlamı taşıyabilmesinin sebebi başın hareketini sağlıyor olmasındandır.

Aşağıda dil ile saygı değerinin ilişkisini gösteren deyimlere dikkat edildiğine tabii olarak dikkati ilk çekecek olan durum, deyimlerin tamamında anlamı inşa edenin organın işlevi olmasıdır. Dilin söz söylemede kullanılıyor olması onu saygı değeri ile ilişkili hâle getiren birinci vafıdır.

1. (birinde) dil bir karış: saygısızca karşılık verenler için kullanılan bir söz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

2. **Dili pabuç kadar:** saygısızca ve gönül kırıcı bir biçimde konuşan

3. **Dili uzamak:** haddini bilmeden konuşmak

4. **(birine) dil çıkarmak:** alay etmek, eğlenmek

5. **(birinin) diline düşmek:** yermek veya alay etmek amacıyla birinin kötü veya yanlış davranışını sürekli söylemek

10, 11 ve 12. deyimlerde dikkati çeken nokta dilin büyüklüğü ile saygısızlık arasında kurulan ilişkidir. Söylenen sözlerin niteliği ile dilin fiziki büyüklüğü arasında doğrudan ilişki kurulmuştur. Dil çıkarmak deyimini, alay etmek anlamına geliyor. Alay etmek de karşısındaki saygınlığı zedelemektir. Dil vasıtası ile yapılan bu hareketin alay etme anlamını kazanması uzun bir sürecin ardından gerçekleşmiş olmalıdır. Bu deyim, dil ile saygı arasındaki bağı güçlendirici niteliğe sahiptir. 14. deyim, aynı yardımcı fiille kurulmuş olması sebebi ile *eline düşmek* deyimini göz önünde bulundurarak anlaşılabilir. Birinin eline düşmek ona muhtaç olma anlamı taşıırken (yardımseverlik ile ilişkilidir), birinin diline düşmek bize ait kusurların söz konusu biri tarafından sürekli dile getirilmesi anlamını taşıyor.

SONUÇ

Organ adlarının geçtiği deyimler dikkatle incelendiğinde, bu deyimlerin muhtelif anlamlarının olduğunu görüyoruz. Fakat inceleme sırasında elimize kılavuz olarak toplum değerlerini aldığımızda anlaşılıyor ki deyimlerde yer alan bazı organların adları belli değerlerle anlamlı bir ilişki içerisindedir.

Burun ile alçakgönüllülük, göz ile sevgi ve cesaret, el ve kol ile yardımseverlik ve dayanışma, alın ve yüz ile dürüstlük, baş ile saygı değeri arasında güçlü bir alaka kurulmuştur.

Bu ilişkilerin kurulmasında organların işlev, konum ve şekli etkili olmuştur. Burun ile alçak gönüllük arasındaki ilişkide burnun şekli ve konumu, el ile yardımseverlik arasındaki ilişkide elin işlevi, göz ile sevgi arasındaki ilişkide gözün işlevi, baş ile saygı arasındaki ilişkide başın konum ve işlevi, alın ve yüz ile dürüstlük arasındaki ilişkide yüzün konum ve işlevi birinci derecede etkili olmuştur.

Bütün bu tespitlerin dünya ölçeğinde geçerliliğinin olup olmadığını anlayabilmek ve bir sağlamasını yapabilmek için muhtelif dillerle karşılaştırmalı araştırmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Birkaç küçük örnek verilecek olursa:

Oxford İdioms(2006)'da bulabileceğimiz **look down your 'nose (at sb/sth)** burnunun üzerinden bakmak, birini yahut bir şeyi hor görmek anlamında kullanılan İngilizce deyim ve kibirli anlamında kullanılan Çince **yang bi zi** burnu yukarıda(Buayşem, 2006: 52) deyimini; **Give sb a 'hand(with sth)** birine el vermek, yardım etmek anlamında kullanılan ve yine Oxford İdioms(2006)'da yer alan bu deyim, benzer şekilde yine Çince'de bulabileceğimiz **Xie shou**, birbirine yardım etmek için ellerini, güçlerini birleştirmek(Buayşem,2006:99) ve Arapça **الجد بيد** (Şimşek ve Uzun, 1991) elini almak şeklinde çevirebileceğimiz yardım etmek deyimini, bize diller arası mukayesenin yapılabilirliği hakkında fikir vermektedir. Yapılacak araştırmalarda, ele alınacak dillerin aileleri ile birlikte buldukları kültür havzalarına da dikkat etmek, çalışmaların gerçekçiliğini ve geçerliliğini artıracaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

KAYNAKÇA

- AKBAŞ, Oktay(2004). *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) 3. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1987. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSAN, Doğan (2006), *Türkçenin Söz Varlığı(4. Baskı)*, Ankara: Engin Yayınevi.
- AKSOY, Ömer Asım (1989), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, Genişletilmiş Beşinci Baskı.
- AVCI, Nazmi(2007) *Toplumsal Değerler ve Geçlik*(1. Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- BEE, Helen ve Boyd, Denise(2009) *Çocuk Gelişim Psikolojisi* (çev. Okhan Gündüz), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- BUAYŞEM, Yunus Anlambilim Açısından Türkçe ve Çince'de Deyim Karşılaştırması (Organ Adları ile İlgili Deyimler), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- CEVİZCİ, Ahmet(2010), *Felsefe Tarihi*(2. Baskı), İstanbul: Say Yayınları.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf(1998), *Deyimlerimiz*, Varlık Yayınları.
- DİLMAÇ, Bülent(2002). *İnsanca Değerler Eğitimi*(1. Baskı), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- DOĞAN Levent, "Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme: Ana ve Ara Temel Kelimeler", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), s. 142-163, 2005.
- EKŞİ, Halil ve Katılmış, Ahmet (2011). *Karakter Eğitimi El Kitabı*(1. Baskı), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- GÜNGÖR, Erol(2010). *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar Ahlak Psikolojisi, Ahlakî Değerler ve Ahlakî Gelişme* (4. Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- HENGİRMEN, Mehmet(2007), *Deyimler Sözlüğü [Atasözleri ve deyimler sözlüğü 2]*, Ankara: Engin Yay.
- KARASAR, Niyazi(2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*(20. Basım), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- LAKOFF ve Johnson(2010). *Metaforlar, Hayat, Anlam ve Dil*(Çev. Gökhan Yavuz Demir) (2. Basım), İstanbul: Paradigma Yayıncılık
- OXFORD İdioms(2006). *Dictionary for learners of English*, China: Oxford University Press.
- ŞİMŞEK, Sait ve Uzun, Tacettin(1991). *Arapça-Türkçe Deyimler, Kalıp ifadeler, Atasözleri sözlüğü*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihad, *Dil, Babıâli'de Sabah*(gazete), İstanbul, 8/03/1966. S.2.
- TÜRKÇE Sözlük, TDK yayınları Ankara(2005)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

